
MONOGRAFIE PRAWNICZE

WYMUSZONE ZAGINIĘCIA
W EUROPIE

KSZTAŁTOWANIE SIĘ
MIĘDZYNARODOWYCH STANDARDÓW
ZAPOBIEGANIA I EGZEKWOWANIA
ODPOWIEDZIALNOŚCI PAŃSTW

GRAŻYNA BARANOWSKA

Wydawnictwo C.H.Beck

MONOGRAFIE PRAWNICZE

GRAŻYNA BARANOWSKA • WYMUSZONE ZAGINIĘCIA W EUROPIE.
KSZTAŁTOWANIE SIĘ MIĘDZYNARODOWYCH STANDARDÓW
ZAPOBIEGANIA I EGZEKWCOWANIA ODPOWIEDZIALNOŚCI PAŃSTW

Polecamy nasze najnowsze publikacje z tej serii:

Robert Kulski

**OCHRONA INTERESÓW ZBIOROWYCH W POSTĘPOWANIU
CYWILNYM**

Hubert Wysoczański

**PRAWO DO ZMIANY ORAZ POLECENIE ZMIANY TREŚCI
UOWY O ROBOTY BUDOWLANE W ŚWIETLE WARUNKÓW
FIDIC**

Aleksandra Sikorska-Lewandowska

UCHWAŁY WŁASCIICIELI LOKALI. STUDIUM PRAWNE

Przemysław Banasik

**SĄD ZAAGANŻOWANY SPOLECZNIE – POŻĄDANY KIERUNEK
ZMIAN**

Małgorzata Sieradzka

**OPLĄTY PÓŁKOWE JAKO CZYN NIEUCZCIWEJ
KONKURENCJI**

Jarosław Grykiel

**UPRAWNIENIA WIERZycIELA Z UMOWY PRZEDWSTĘPNEJ
W RAZIE JEJ NIEWYKONANIA LUB NIENALEŻYTEGO
WYKONANIA PRZEZ DŁUŻNIKA**

Kinga Michałowska

**NIEMAJĄTKOWE WARTOŚCI ŻYCIA RODZINNEGO
W POLSKIM PRAWIE CYWILNYM**

Marcin Lemkowski

ŚWIADCZENIA ANTYCYPACYJNE

Grzegorz Klich

ZMIANA UMOWY W SPRAWIE ZAMÓWIENIA PUBLICZNEGO

Legalis
System Informacji Prawnej

www.ksiegarnia.beck.pl

WYMUSZONE ZAGINIĘCIA W EUROPIE

KSZTAŁTOWANIE SIĘ
MIĘDZYNARODOWYCH STANDARDÓW
ZAPOBIEGANIA I EGZEKWOWANIA
ODPOWIEDZIALNOŚCI PAŃSTW

GRAŻYNA BARANOWSKA

WYDAWNICTWO C.H.BECK
WARSZAWA 2017

Wydawca: Natalia Adamczyk

Wydanie publikacji zostało dofinansowane ze środków
Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji
numer DEC-2013/11/N/HS5/04044

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2017**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: Wydawnictwo C.H.Beck
Druk i oprawa: www.booksfactory.pl

ISBN 978-83-255-9340-7

ISBN e-book 978-83-255-9341-4

Moim Rodzicom

Spis treści

Przedmowa	XI
Bibliografia	XIII
Wykaz skrótów	XLV
Wstęp	XLIX
Rozdział I. Wymuszone zaginięcia w Europie	1
§ 1. Uwagi wprowadzające	1
§ 2. Rosja (zbrodnia katyńska)	1
§ 3. Hiszpania	3
§ 4. Cypr	8
§ 5. Turcja	12
§ 6. Kraje byłej Jugosławii (1991–1996)	15
§ 7. Kosowo	21
§ 8. Rosja – Kaukaz Północny (Czeczenia, Inguszetia, Dagestan)	24
§ 9. Kaukaz Południowy (Armenia, Gruzja, Azerbejdżan)	26
§ 10. Białoruś	28
§ 11. Państwa zaangażowane w praktykę <i>extraordinary renditions</i>	29
§ 12. Ukraina	33
§ 13. Wnioski	36
Rozdział II. Traktatowe i pozatraktatowe podstawy prawne dotyczące obowiązków państw w kontekście wymuszonych zaginięć	39
§ 1. Uwagi wprowadzające	39
§ 2. Deklaracja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem	42
§ 3. Międzypaństwowa konwencja o wymuszonych zaginięciach osób	47
§ 4. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego	51
§ 5. Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem	54
§ 6. Wnioski	66
Rozdział III. Europejski Trybunał Praw Człowieka	71
§ 1. Uwagi wprowadzające	71
§ 2. Stosowanie terminu „wymuszone zaginięcie” przez ETPC	73
§ 3. Dopuszczalność skarg indywidualnych	74

§ 4. Problematyka temporalna	76
I. Uwagi wprowadzające	76
II. Wymuszone zaginięcia jako „naruszenia ciągłe” – rozwój orzecznictwa	78
III. Zastosowanie kryteriów z wyroku <i>Šilih przeciwko Słowenii</i> do skarg dotyczących wymuszonych zaginięć	83
IV. Uwagi na tle wyroku <i>Janowiec i inni przeciwko Rosji</i>	86
§ 5. Prawo do życia	92
I. Koncepcja obowiązków pozytywnych i proceduralnych w kontekście art. 2 EKPC	93
1. Uwagi wprowadzające	93
2. Obowiązki proceduralne – ewolucja	94
3. Obowiązek ochrony życia	98
4. Zaginięcia, za które nie przypisano odpowiedzialności państwu	100
II. Postępowanie dowodowe przed ETPC w sprawach dotyczących wymuszonych zaginięć w kontekście prawa do życia	101
1. Uwagi wprowadzające	101
2. Ustalanie stanu faktycznego	104
3. Standard dowodu „ponad wszelką wątpliwość” oraz dowody pośrednie	105
4. Odwrócenie ciężaru dowodu	109
5. Praktyka stosowania wymuszonych zaginięć	112
III. Obowiązki prewencyjne oraz wymogi skutecznego śledztwa ...	115
§ 6. Uznanie naruszenia praw bliskich osób zaginionych	120
I. Uwagi wprowadzające	120
II. Kryteria z wyroku <i>Çakıcı przeciwko Turcji</i>	121
1. Uwagi wprowadzające	121
2. Bliskość więzi – pozycja dzieci osób zaginionych	124
3. Zaangażowanie skarżących w próby uzyskania informacji na temat zaginionych osób	126
4. Postawa i reakcja państwa	128
III. Długość czasu zaginięcia	129
IV. Uznanie bliskich za ofiary naruszenia art. 3 EKPC a przypisanie zaginięcia państwu	131
V. Naruszenie wobec bliskich osób zaginionych art. 8 EKPC	133
VI. Uwagi na tle wyroku <i>Janowiec i inni przeciwko Rosji</i>	135
§ 7. Inne aspekty orzecznictwa ETPC na tle wymuszonych zaginięć	138
I. Uwagi wprowadzające	138
II. Naruszenie zobowiązań wynikających z art. 38 EKPC	139

III. Orzeczone środki	142
IV. Wykonywanie wyroków	145
§ 8. Wnioski	148
Rozdział IV. Komitet Praw Człowieka	153
§ 1. Uwagi wprowadzające	153
§ 2. Stosowanie terminu „wymuszone zaginięcie” przez KPC	156
§ 3. Problematyka temporalna	158
§ 4. Prawo do życia	162
I. Obowiązki proceduralne	163
II. Postępowania dowodowe w sprawach dotyczących wymuszonych zaginięć	164
III. Obowiązki prewencyjne oraz wymogi skutecznego śledztwa ...	166
§ 5. Uznanie naruszenia praw bliskich osób zaginionych	168
§ 6. Inne aspekty orzecznictwa KPC na tle wymuszonych zaginięć	170
§ 7. Wnioski	172
Rozdział V. Organy powołane w związku z konfliktem w byłej Jugosławii	175
§ 1. Uwagi wprowadzające	175
§ 2. Izba Praw Człowieka Bośni i Hercegowiny	176
I. Uwagi wprowadzające	176
II. Stosowanie terminu „wymuszone zaginięcie” przez IPC	178
III. Decyzja IPC dotycząca wydarzeń w Srebrenicy	179
IV. Problematyka temporalna	181
V. Prawo do życia	182
VI. Uznanie naruszenia praw bliskich osób zaginionych	185
VII. Inne aspekty orzecznictwa IPC na tle wymuszonych zaginięć	190
§ 3. Komisja Doradcza ds. Praw Człowieka w Kosowie	192
I. Uwagi wprowadzające	192
II. Problem odpowiedzialności UNMIK za wymuszone zaginięcia	195
III. Stosowanie terminu „wymuszone zaginięcie” przez Komisję Doradczą	197
IV. Problematyka temporalna	197
V. Prawo do życia	198
1. Uwagi wprowadzające	198
2. Obowiązki proceduralne	199
3. Postępowanie dowodowe w sprawach dotyczących wymuszonych zaginięć	202

Spis treści

VI. Uznanie naruszenia praw bliskich osób zaginionych	203
VII. Inne aspekty orzecznictwa Komisji Doradczej na tle wymuszonych zaginięć	206
1. Uwagi wprowadzające	206
2. Wykonywanie opinii Komisji Doradczej	208
§ 4. Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Byłej Jugosławii	211
§ 5. Wnioski	215
Rozdział VI. Inne mechanizmy	219
§ 1. Komitet ds. Wymuszonych Zaginięć	219
I. Uwagi wprowadzające	219
II. Kompetencje Komitetu	220
1. Uwagi wprowadzające	220
2. Rozpatrywanie sprawozdań państw-stron (art. 29)	221
3. Rozpatrywanie wniosków o wszczęcie poszukiwań i odnalezienie osoby zaginionej – „pilne działanie” (art. 30)	223
4. Rozpatrywanie skarg indywidualnych (art. 31)	227
5. Rozpatrywanie skarg międzypaństwowych (art. 32)	230
6. Przeprowadzanie wizyt krajowych (art. 33)	231
7. Pilne przedstawienie ZO ONZ informacji o możliwym praktykowaniu wymuszonych zaginięć w sposób rozległy lub systematyczny (art. 34)	232
§ 2. Grupa Robocza ds. Wymuszonych i Przymusowych Zaginięć	233
I. Uwagi wprowadzające	233
II. Rozpatrywanie zgłoszeń	234
III. Monitorowanie postępów państw w prawidłowym stosowaniu postanowień Deklaracji	238
§ 3. Komitet ds. Osób Zaginionych na Cyprze	243
§ 4. Specjalny proces w sprawie osób zaginionych na terytorium byłej Jugosławii	248
§ 5. Wnioski	256
Wnioski	259
Indeks rzeczowy	265

Przedmowa

Niniejsza książka została przygotowana na podstawie rozprawy doktorskiej „Wymuszone zaginięcia (*enforced disappearances*) w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i reagowania”, obronionej 13.5.2016 r. w Instytucie Nauk Prawnych PAN.

Pragnę podziękować tym wszystkim, których wsparcie i cenne rady przyczyniły się do powstania tej książki. Chciałabym serdecznie podziękować za opiekę merytoryczną promotorowi rozprawy doktorskiej, Panu prof. dr. hab. *Romanowi Wieruszewskiemu*, który czuwał nad powodzeniem moich dokonań naukowych. Podziękowania kieruję także w stronę dr *Katarzyny Sękowskiej-Kozłowskiej*, która będąc promotorką pomocniczą, również poświęciła mojej rozprawie dużo uwagi i czasu, co było dla mnie nieocenioną pomocą. Bardzo dziękuję recenzentom rozprawy – Panu prof. UMK dr. hab. *Michałowi Balcerzakowi* z Katedry Praw Człowieka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Pani prof. dr. hab. *Barbarze Mikołajczyk* z Katedry Prawa Międzynarodowego Publicznego i Prawa Europejskiego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach za wnikliwe recenzje i cenne uwagi, które starałam się uwzględnić przygotowując rozprawę do druku. Dziękuję także wszystkim osobom, z którymi miała możliwość przeprowadzenia konsultacji naukowych, w szczególności prof. *Ireneuszowi Kamińskiemu*, prof. *Manfredowi Nowakowi* oraz prof. *Arielowi Dulitzkiemu*. Pragnę także podziękować Koleżankom i Kolegom z poznańskiego oddziału Instytutu Nauk Prawnych PAN, w szczególności dr *Aleksandrze Gliszczyńskiej-Grabias* za rozmowy, konsultacje i inspiracje. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do najbliższych: rodziców, męża *Tomka* oraz przyjaciół.

Bibliografia

A. Literatura

Monografie, części prac zbiorowych i artykuły

- Alpkaya G.*, „Kayıp” lar sorunu ve Türkiye, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 1995, Nr 3
- An interview with Jeremy Sarkin, Chair-Rapporteur of the United Nations Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances, on the study on global practices in relation to secret detention, EHRRev 2011, vol. 8, No. 1
- Andreu-Guzman F.*, The Draft International Convention on the Protection of All Persons From Enforced Disappearance, The Review of the ICJ 2001, No. 62–63
- Antkowiak T.M.*, Truth as Right and Remedy in International Human Rights Experience, MichJourIL 2002, vol. 23
- Balcerzak M.*, Glosa do wyroku Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 21.10.2013 r. w sprawie Janowiec i inni przeciwko Rosji, Prz. Sejm. 2014, Nr 2 (121)
- Balcerzak M.*, Odpowiedzialność Misji Tymczasowej Administracji ONZ w Kosowie za naruszenia praw człowieka. Uwagi na tle działalności Panelu Doradczego ds. Praw Człowieka, w: *E. Karska* (red.), Globalne problemy ochrony praw człowieka, Warszawa 2015
- Baranowska G.*, ETPC i słuszne zadośćuczynienie w skargach międzypaństwowych – wyrok w sprawie Cypr przeciwko Turcji z 12.5.2014 r., w: *J. Kapelańska-Pregowska, M. Balcerzak* (red.), Odpowiedzialność międzynarodowa w związku z naruszeniami praw człowieka, międzynarodowego prawa humanitarnego i karnego, Toruń 2016
- Baranowska G.*, Komitet ds. Wymuszonych Zaginięć ONZ – uniwersalna ochrona przed wymuszonymi zaginięciami?, w: *J. Jaskiernia* (red.), Systemy ochrony praw człowieka: europejski i azjatyckie, t. 1, Toruń 2016
- Baranowska G.*, Kształtowanie się międzynarodowych standardów prawnych w zakresie zapobiegania i reagowania na wymuszone zaginięcia, SP 2016, Nr 1 (205)
- Balcerzak M.*, Odpowiedzialność państwa-strony Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Studium prawnomiędzynarodowe, Toruń 2013
- Baranowska G.*, The families of disappeared persons in the jurisprudence of the Human Rights Chamber for Bosnia and Hercegovina and the Human Rights Advisory Panel in Kosovo, IJourRL 2016, vol. 7
- Baranowska G.*, Wymuszone zaginięcia na Ukrainie w latach 2013–2014: skargi i procedury międzynarodowe, SP KUL 2015, Nr 2 (62)

- Barret J.*, Chechnya's last hope? Enforced disappearances and the European Court of Human Rights, HHRJour 2009, vol. 22
- Basak A.*, Historia pewnej mistyfikacji: zbrodnia katyńska przez Trybunał Norymberskim. Wrocław 1993
- Baydar G., İvegen B.*, Territories, Identities and Thresholds: The Saturday Mothers Phenomenon in Istanbul, Signs 2006, vol. 31, No. 3
- Blaauw M., Lähteenäki V.*, 'Denial and silence' or 'acknowledgment and disclosure', IRevRC 2002, No. 848
- Blumenstock T.*, Legal Protection of the Missing and Their Relatives: The Example of Bosnia and Herzegovina, LJourIL 2006, vol. 19
- Borders J.*, Another door closed: report to the European Court of Human Rights for relief from the Turkish invasion of 1974 may no longer be possible for Greek Cypriots, NCJourILCReg 2009, vol. 36
- Boss P.*, Ambiguous Loss Research, Theory, and Practice: Reflections after 9/11, JourMF 2004, vol. 66
- Brasey V.*, Dealing with the Past: The forensic-led approach to the missing persons issue in Kosovo, Politorbis 2010, No. 50–3
- Braun von L., Diehl D.*, Die Umsetzung der Konvention gegen das Verschwindenlassen in Deutschland, Zur Erforderlichkeit eines eigenen Straftatbestandes, ZIS 2011, Nr 4
- Brems E., Lavrysen L.*, Procedural Justice in Human Rights Adjudication: The European Court of Human Rights, HRQ 2013, vol. 35
- Brody R.*, Commentary on the draft UN Declaration on the Protection of all Persons from Enforced or Involuntary Disappearances, NQHR 1990, vol. 8, No. 4
- Brody R., González F.*, Nunca mas: an analysis of international instruments on „disappearances”, HRQ 1997, vol. 19, No. 2
- Brunner J., Stahl D.* (red.), Recht auf Wahrheit. Zur Genese eines neuen Menschenrechts, Wallstein Verlag, Göttingen 2016
- Buckley C.*, The European Convention on Human Rights and the Right to Life in Turkey, HRLRev 2001, vol. 1, No. 1
- Buyse A.*, A Lifeline in Time – Non-retroactivity and Continuing Violations under the ECHR, NorJourIL 2006, No. 75
- Calı B.*, The logics of supranational human rights litigation, official acknowledgment, and human rights reform: the Southeast Turkey cases before the European Court of Human Rights, LSI 2010, vol. 35, No. 2
- Cassia P.S.*, Guarding Each Other's Dead, Mourning One's Own: The Problem of Missing Persons and Missing Pasts in Cyprus, SESP 2006, 11:1
- Chapman A., Perikleous L., Yakinthou Ch., Zincir Celal R.*, Thinking Historically about Missing Persons, Nikozja, 2011
- Chevalier-Watts J.*, The phenomena of Enforced Disappearances in Turkey and Chechnya: Strasbourg's Noble Cause?, HRRev 2010, No. 11
- Chinkin Ch.*, The Kosovo Human Rights Advisory Panel, <http://www.chathamhouse>.

- org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Law/260112summary.pdf
- Citroni G.*, Interpretation of the Substantive Provisions of the Convention, w: Conference on Enforced Disappearances, Berlin 25 April 2012. Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin 2012
- Citroni G.*, Janowiec and others v. Russia: a long history of justice delayed turned into a permanent case of justice denied, XXXIII, PYInterL 2013
- Citroni G.*, Measures of reparation for victims of gross human rights violations: developments and challenges in the jurisprudence of two regional human rights courts, IEHRJour 2012, vol. 5
- Citroni G.*, The Pitfalls of Regulating the Legal Status of Disappeared Persons Through Declaration of Death, JourInterCJ 2014, No. 12 (4)
- Citroni G.*, *Scovazzi T.*, The struggle against enforced disappearance and the 2007 United Nations Convention, Leiden 2007
- Citroni G.*, When is it enough? Enforced Disappearance and the „Temporal Element”, DF 2012, No. 9
- Citroni G.*, *Bianchi M.G.*, The Committee on Enforced Disappearances: Challenges Ahead, Diritti 2012, vol. 6
- Citroni G.*, *Hardy D.*, *Rice P.*, Art. 1.1: No one shall be subjected to enforced disappearance. A guide to the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, Utrecht 2009
- Claude O.*, A comparative approach to enforced disappearances in the Inter-American Court of Human Rights and the European Court of Human Rights Jurisprudence, IHRLRev 407 2010
- Crenzel E.*, Argentina’s National Commission on the Disappearance of Persons: Contributions to Transitional Justice, InterJourTJ 2008, vol. 2
- Crenzel E.*, The Narrative of the Disappearances in Argentina: The Nunca Mas Report, JourSLatAmerStud 2013, vol. 32
- Crettol M.*, *La Rosa A.-M.*, The missing and transitional justice: the right to know and the fight against impunity, IRevRC 2006, No. 862
- Czepek J.*, Czy wymuszone zaginięcia mogą stanowić problem systemowy w kontekście orzecznictwa ETPC? Rozważania na temat wyroku ETPC w sprawie Aslakhanova i inni przeciwko Rosji, PolRPCzPH 2013, Nr 4
- Czepek J.*, Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Olsztyn 2014
- Davis M.*, Is Spain Recovering Its Memory? Breaking the Pacto del Olvido, HRQ 2005, 27
- Decaux E.*, Competences and Functioning of the Committee on Enforced Disappearances, w: Conference on Enforced Disappearances, Berlin 25 April 2012. Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin 2012
- De Frouville O.*, The Committee on Enforced Disappearances, w: *P. Alston, F. Megret* (red.), The United Nations and Human Rights: a Critical Appraisal, 2nd ed.,

- dostępne na: <http://www.frouville.org/Publications files/FROUVILLE-CED-AL-STON.pdf>
- Di Lellio A., McCurn C.*, Engineering grassroots transitional justice in the Balkans. The case of Kosovo, *EEPS* 2012, vol. 27, No. 1
- Dijkstra P., Klann H., Ruimschotel R., Wijkoop M.*, Enforced Disappearances as Continuing Violations, Amsterdam 2002
- Encarnacion O.G.*, Pinochet's Revenge: Spain Revisits Its Civil War, *WPJour* 2007/2008, vol. 24, No. 4
- Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity, t. 3, Macmillan Reference USA, 2004
- Feldman T.*, Indirect Victims, Direct Injury: Recognizing Relatives as Victims Under the European Human Rights System, *EHRLRev* 2009, vol. 1
- Ferenc J.*, Świat odwraca wzrok. Czeczenia w świetle prawa i w oczach świata, Toruń 2004
- Finucane B.*, Enforced Disappearance as a Crime Under International Law, *YJourInterL* 2010, vol. 35
- Frech R.*, Disappearances in Bosnia and Herzegovina, Wiedeń 1998
- Fulton S.*, Redress for Enforced Disappearances: Why Financial Compensation is not Enough, *JourInterCJ* 2014, No. 12 (4)
- Garlicki L.* (red.), Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, t. 1, Komentarz do artykułów 1–18, Warszawa 2010
- Garlicki L.* (red.), Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, t. 2, Komentarz do artykułów 19–59, Warszawa 2010
- Garibian S.*, Ghosts Also Die. Resisting Disappearance through the 'Right to the Truth' and the Juicios por la Verdad in Argentina, *JourInterCJ* 2014, No. 12 (3)
- Gibas-Krzak D.*, Serbsko-albański konflikt o Kosowo w XX wieku, Toruń 2009
- Giorgou I.*, State Involvement in the Perpetration of Enforced Disappearance and the Rome Statute, *JourInterCJ* 2013, No. 11 (5)
- Grzebyk P.*, Mord katyński – problematyczna kwalifikacja (w związku z artykułem Karola Karskiego), *SM* 2011, Nr 2
- Grzebyk P.*, Mord katyński – replika, *SM* 2011, Nr 2
- Haec Y., Herrera C.B.*, The Use of Interim Measures Issued by the European Court of Human Rights in Times of War or Internal Conflict, w: *A. Buyse* (red.), Margins of conflict: the ECHR and transitions to and from armed conflict, Antwerpia 2010
- Hayner P.B.*, Truth commissions: a schematic overview, *IRevRC* 2006, No. 862
- Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L.*, Customary International Humanitarian Law, Cambridge 2008
- Heri C.*, Enforced Disappearances and the European Court of Human Rights' *ratione temporis* Jurisdiction: A discussion of Temporal Elements in *Janowiec and Others v Russia*, *JourInterCJ* 2014, No. 12 (4)

- Huhle R., Emergency Procedure and Individual Complaints under Articles 30 and 31 of the CPDE, w: Conference on Enforced Disappearances, Berlin 25 April 2012. Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin 2012
- Izydroczyk J., Wiliński P., Międzynarodowy Trybunał Karny, Kraków, 2004
- Jazborowska I.S., Katyń: zbrodnia chroniona tajemnicą państwową, Warszawa 1998
- Jötten S., Enforced disappearances und EMRK, Berlin 2012
- Kamiński I., Właściwość czasowa (ratione temporis) Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w sprawach dotyczących prawa do życia – uwagi na kanwie „skarg katyńskich”, w: M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelańska-Pregowska (red.), Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza, Toruń 2011
- Kamiński I., Comments on Janowiec and others v Russia. The Katyn massacre before the European Court of Human Rights: a personal account, PYInterL 2013
- Kamminga M.T., Is the European Convention on Human Rights Sufficiently Equipped to Cope with Gorss and Systematic Violations?, NQHR 1997, vol. 12, No. 2
- Karski K., Mord katyński jako zbrodnia ludobójstwa w świetle prawa międzynarodowego, SM 2011, Nr 2
- Karski K., Mord katyński jako zbrodnia ludobójstwa – w odpowiedzi na polemikę Pastrycji Grzebyk, SM 2011, Nr 2
- Keller H., Heri C., Enforced Disappearances and the European Court of Human Rights. A ‘Wall of Silence’, Fact-Finding Difficulties and States as ‘Subversive Objectors’, JourInterCJ 2014, No. 12 (4)
- Komosa M., Komisja prawdy. Mechanizm odpowiedzialności za naruszenia praw Człowieka, Warszawa 2013
- Kovras I., Loizides N., Delaying truth recovery for missing persons, NN 2011, vol. 17
- Kozheurov Y., The case of Janowiec and others v. Russia: relinquishment of jurisdiction in favour of the court of history, PYInterL 2013
- Kulesza W., Zbrodnia Katyńska jako akt ludobójstwa (geneza pojęcia), w: S. Kalbarczyk (red.), Zbrodnia Katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa, Warszawa 2010
- Kyriakos N., Enforced disappearances in Cyprus: problems and prospects of the case law of the European Court of Human Rights’, EHRLRev 2011, issue 2
- Kyriakou N., Act of Government – Case Note, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1623568
- Lapitskaya J., ECHR, Russia, and Chechnya: two is not company and three is definitely a crowd, NYUnivJourInterLP 2010/11, vol. 43, No. 2
- Łętowska E., Zapewnienie skuteczności orzeczeniom sądów międzynarodowych, w: A. Wróbel (red.), Zapewnienie efektywności orzeczeń sądów międzynarodowych w polskim porządku prawnym, Warszawa 2011
- Łubiński P., Umieędzynarodowiony trybunał karny w Bośni, w: P. Czubik (red.), Bałkany u progu zjednoczonej Europy, Kraków, 2008
- Mallinson W., Cyprus. A modern history, New York 2005

- Maogoto J.*, Now you see, now you don't. The state's duty to punish disappearances and extra-judicial executions, *AustralInterLJour* 2002
- Martin S.*, The missing, *IRevRC* 2002, No. 848
- McCrary S.*, The International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance, *HRLRev* 2007, No. 7
- Michalska A.*, Komitet Praw Człowieka: kompetencje, funkcjonowanie, orzecznictwo, Warszawa 1994
- Mikołajczyk B.*, Organizacje pozarządowe: aktywny podmiot stosunków międzynarodowych, *Miscellanea Iuridica* 2006, t. 8
- Moratti M.*, The Human Rights Advisory Panel holds the UN in Kosovo responsible for failing to investigate forced disappearances – too little, too late?, *TerraNullius* Weblog z 11.3.2013 r., dostępne na: <https://terra0nullius.wordpress.com/2013/03/11/the-human-rights-advisory-panel-holds-the-un-in-kosovo-responsible-for-failing-to-investigate-forced-disappearances-too-little-too-late/>
- Murray A.*, Enforced disappearance and relatives' rights before the Inter-American and European human rights courts, *InterHRLRev* 2013, vol 2, issue 1
- Myjer E.*, Human Rights without Peace? The European Court of Human Rights and Conflicts Between High Contracting Parties, w: *A. Buysse* (red.), *Margins of conflict: the ECHR and transitions to and from armed conflict*, Antwerpia 2010
- Naqvi Y.*, The right to truth in international law: fact of fiction? *IRevRC* 2006, No. 862
- Nussberger A.*, Das Recht auf Wahrheit im Urteil Straßburgs. Ein Gespräch über den Europäischen Gerichtshof für Menschenrecht, w: *J. Brunner, D. Stahl* (red.), *Recht auf Wahrheit. Zur Genese eines neuen Menschenrechts*, Wallstein Verlag, Göttingen 2016
- Nowak M.*, Die Erde hat sie nicht verschluckt. Über die schwierige Suche nach den „Verschwundenen“ im ehemaligen Jugoslawien, w: *G. Köhne* (red.), *Die Zukunft der Menschenrechte*, Hamburg 1998
- Nowak M.*, Disappearances in Bosnia-Hercegovina, w: *M. O'Flaherty, G. Gisvold* (red.), *Post-War Protection of Human Rights in Bosnia and Hercegovina*, Wielka Brytania 1998
- Nowak M.*, Enforced disappearances in Bosnia and Hercegovina. Recent developments in international jurisprudence, w: *F. Sağlam i in.* (red.), *Prof. Dr. Rona Aybay' a Armağan (2 Cilt Takım)*, Stambuł 2014
- Nowak M.*, Enforced Disappearances in Kosovo: Human Rights Advisory Panel holds UNMIK accountable, *EHRLRev* 2013, issue 3
- Nowak M.*, Individual Complaints Before The Human Rights Commission for Bosnia and Hercegovina, w: *G. Alfredsson i in.* (red.), *International Human Rights Monitoring Mechanisms*, Haga 2001
- Nowak M.*, Lessons for the International Human Rights Regime from the Yugoslav Experience, *Collected Courses of the Academy of European Law, Volume VIII, Book 2*, Haga 2000

- Nowak M.*, Monitoring disappearances – The difficult path from clarifying past cases to effectively preventing future ones, EHRLRev 1996, vol. 1
- Nowak M.*, Reparation by the Human Rights Chamber for Bosnia and Herzegovina, w: *S. Kostić* (red.), Strategy for Transitional Justice in the former Yugoslavia. Dealing with the Past – Post-conflict Strategies for Truth, Justice and Reconciliation in the Region of the former Yugoslavia, Belgrad 2005
- Nowak M.*, Torture and enforced disappearance, w: *C. Krause, M. Scheinin* (red.), International Protection of Human Rights: A Textbook, Turku 2009
- Nowak M.*, U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary, Kehl-Strasbourg-Arlington 2005
- Nowicki M.A.*, Słownik Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Angielsko-francusko-polski, Warszawa 2009
- Nowicki M.A.*, Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Warszawa 2010
- Ott L.*, Enforced Disappearances in International Law, Antwerpia 2011
- Osiewicz P.*, Pokojowa regulacja kwestii cypryjskiego. Aspekty prawne i polityczne, Toruń 2008
- Pachtenbeke van A., Haeck Y.W.J.*, From De Becker to Varnava: the state of continuing situations in the Strasbourg case law, EHRLRev 2010, vol. 1
- Perez Solla M.F.*, Enforced Disappearances in International Human Rights, Jefferson (North Carolina), Londyn 2006
- Piechowiak M., Hliwa R.*, Międzynarodowy Pakt Praw Osobistych i Politycznych. Nowy przekład – wydanie dwujęzyczne, Poznań 2001
- Polli Ö.*, Kuzey Kıbrıs'ta kayıp kişiler ve ailelerinin insan hakları, Nikozja 2012
- Pollard M.*, A lighter shade of Black? „Secret Detention” and the UN Disappearances Convention, w: *G. Gilbert, F. Hampson, C. Sandoval* (red.), The delivery of Human Rights. Essays in Honor of Professor Sir Nigel Rodley, Londyn 2011
- Przewoźnik A., Adamska J.*, Katyń. Zbrodnia, prawda pamięć, Warszawa 2010
- Rausching R.*, Menschenrecht auf Information über das Schicksal Vermisster. Das Beispiel von Bosnien und Herzegowina, w: *J. Bröhmer* (red.) i inni, Internationale Gemeinschaft und Menschenrechte. Festschrift für Georg Röss, Monachium 2005
- Reidy A., Hampson F., Boyle K.*, Gross Violations of Human Rights: Invoking the ECHR in the Case of Turkey, NQHR 1997, vol. 15 (2)
- Robins S.*, Families of the missing. A test for contemporary approaches to transitional justice, Nowy Jork, 2014
- Rodley N.*, ‘Disappeared’ Prisoners: Unacknowledged detention, w: *N. Rodley, M. Pollard*, Treatment of Prisoners under International Law, Oxford 2009
- Rodley N.*, United Nations actions procedures against “disappearances, summary or arbitrary executions and torture, HRQ 1986, vol. 8, No. 4
- Salsench i Linares S.*, Francoism Facing Justice. Enforced Disappearances before Spanish Courts, JourInterCJ 2013, No. 11 (2)